

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וארא, תשס"ט
מספר 793

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

היד החזקה*

יציאת ישראל מעבדות מצרים, משעבוד לגאולה, היא מוטיב חשוב במקרא ויסוד למצוות רבות. בפסוק האחרון של פרשת שמות מצהיר אלוקים בפני משה: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲתָה תֵרָאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעָה כִּי בְיַד חֲזָקָה יִשְׁלַחֵם וּבְיַד חֲזָקָה יִגְרָשֶׁם מֵאֶרֶצוֹ" (ו:א). המושג "יד חזקה" החוזר ונשנה בתורה בהקשר של מכות מצרים המתוארות בפרשתנו, הוא יסוד חשוב במצוות רבות האגודות רעיונית עם היציאה מהשעבוד הארצי והכניסה לעול מלכות שמים. מצוות השבת שהיא בניין אב לקדושת הזמן מנומקת בפרשת "ואתחנן" שבספר דברים: "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרַע נְטוּיָה עַל פֶּן צָנַף ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת" (ה:יד). היד החזקה מצטרפת להוצאת ישראל ממצרים כסיבה לקידוש היום השביעי, והיא שקולה לסיבה השנייה של מצוות השבת המוזכרת בפרשת יתרו: "כִּי שִׁשַּׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת הָאֲרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל פֶּן בְּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ" (כ:י). השניות הסיבתית לכאורה, הניתנת לקדושת הזמן, אינה אלא שקילות, שכן "מנוחת" אלוקים ביום השביעי פירושה טרנספורמציה של תפיסת מהות האלוקים, מאלוקי הארציות בורא שמים וארץ, המגדירה את אלוקים מצד תפקידו בעולם כבורא ומקיים את העולם, אל אלוקים המוגדר מצד א-לוהותו ללא כל קשר לפונקציה שלו בעולם.

שבידת אלוקים ממלאכתו ביום השביעי שקולה ליציאה משעבוד מצרים, יציאה המסמלת את השחרור מייצרי הארציות המגולמת בעבודה הזרה של התרבות המצרית אשר סוגדת לאלוהות הקשורה לכוחות הטבע. היציאה משעבוד פיזי ונפשי של מצרים היא תנאי הכרחי לקבלת עול מלכות שמים. כיוצא בזה אנו מוצאים שהניסיון הראשון של אברהם, המאמין הראשון, היה יציאה מסביבה תרבותית של עבודה זרה – "לָךְ-לָךְ מֵאֶרֶץ וּמְמֹלַתְךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ" (בר' יב:א). ההתפרקות מעולה של הארציות היא תנאי הכרחי לקבלת עול מלכות שמים שאינה אלא השלילה של העבודה הזרה המגולמת בשעבוד לארציות במוכּן הפיזי והרוחני¹. באופן דיאלקטי עבודת ה' היא החירות הטוטלית מכל שעבוד ארצי ומבוטאת במילים "שִׁלַּח אֶת-עַמִּי וַיַּעֲבֹדְנִי" – שחרור לשם קבלת עול עבודת ה'.

הסיבות לקידוש הזמן המיוצג בקדושת השבת מציגות שני פנים: האחד – מלאכת הבריאה אשר מתבצעת באמירה, והאחר – יציאת מצרים אשר מתבצעת ביד חזקה. האמירה מייצגת את חוקי הטבע, את החֲכָמָה האלוקית, את הלוגוס, אשר לה הוסמך עניין הזיכרון: "זָכוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ" (כ:ז), וה"יד חזקה" מייצגת את העשייה, את הרצון האלוקי, את האתוס, אשר לה הוסמך עניין השמירה: "שָׁמֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ" (דב' ה:יא).

כמו השבת המשמשת כאות², גם מצוות התפילין משמשת אות ומציגה את אותה שניות, כפי שנאמר בפרשת "קַדְּשׁ-לִי כָל-בְּכוֹר": "וְהָיָה לָךְ לְאוֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ כִּי בְיַד חֲזָקָה הוֹצֵאֲךָ ה' מִמִּצְרַיִם" (שמ' יג:ט). הסימטריה שבפסוק מעידה על שני ההיבטים

* מוקדש לבני אהובי אלעד לרגל כניסתו לעול מצוות.

¹ באנלוגיה לתהליך התשובה, שבה הכרת החטא והווידוי קודמים לקבלה לעתיד.

² "אֶת-שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ כִּי אוֹת הוּא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" (שמ' לא:יג), וכן "בֵּינִי וּבֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעַלְמֵם" (שמ' לא:יז).

של מצוות תפילין: האחד - הציווי של "וְהָיָה לָךְ לְאוֹת עַל יָדְךָ" וההנמקה "כִּי כָּדָּ הַחֲזָקָה הוֹצֵאָה ה' מִמִּצְרָיִם". והשני - הציווי "וְלִזְכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ" וההנמקה: "לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ". גם כאן, כמו השניות המוצגת בעניין השבת, מופיע המעשה הרצוני המצוין בתפילין של יד המכוונות ל"יד החזקה" של יציאת מצרים, וכנגדם תפילין של ראש המכוונות לזיכרון ולדיבור שבפה.

שני האותות – השבת והתפילין, הם צווים המושגים על האדם על שני היבטים, באנלוגיה לשני היבטים המיוצגים בכוחות הא-ל: החכמה והרצון. תפילין של ראש מייצגות את הדיבור, את השכל, את יכולת הלמידה והזיכרון, את החוקי הטבע, את האנליטי, את הסנסורי, את נתוני המציאות הכפויים על האדם, את האובייקטיבי, את הגלוי והמשותף לכול, את מושגי האמת והשקר ואת רשות הרבים של ההכרה האנושית.³ ומנגד תפילין של יד מייצגות את הרצון שכיוונו מהאדם אל המציאות, את הכוח המניע, את הלב, את האינטימי, את הרגש, את האסתטי,⁴ את המוטורי ועולם המעשה, את הסובייקטיבי, את מושגי הטוב והרע ואת רשות היחיד של ההכרה האנושית.⁵

ההלכות המיוחדות לתפילין של יד ושל ראש מרמזות על המאפיינים הייחודיים לכל אחד מהם. מקום הנחת תפילין של ראש הוא על הראש בין העיניים. העיניים מייצגות את עולם החושים שבהם האדם קולט את המציאות, והראש הוא מקום המוח המעבד את קליטת החושים אשר כיוונם מהעולם אל האדם. ואילו תפילין של יד מונחות על שריר הזרוע המייצגת את המוטורי ואת עולם המעשה, את הכוח הפועל ואת הרצון, שכיוונו מהאדם אל העולם. תפילין של ראש נכתבות על ארבעה גווילים נפרדים המונחים בתוך ארבעה מדורים נפרדים – רמז לאופי האנליטי של השכל, ואילו תפילין של יד נכתבות על גוויל אחד המונח במדור אחד – רמז לאופי הסינתטי של הלב והרגש. ההלכה מורה על הצגת תפילין של ראש לראווה⁶ כרמז לפן האובייקטיבי ורשות הרבים של ההכרה האנושית, ואילו תפילין של יד חייבות להימצא בהסתר ובהיחבא מול הלב – רמז לפן האינטימי והסובייקטיבי, רשות היחיד של ההכרה האנושית. האות שייך מוצגת בתפילין של ראש וצורתה קורנת ומייצגת גם היא את האופי הראוותני הפרסומי והגלוי בתפילין של ראש, ואילו האות יו"ד הקטנה והמתכנסת שעל תפילין של יד, שמניחים על יד שמאל הכהה, מייצגת את האינטימי והסובייקטיבי.

ה"יד החזקה" של ה' הופכת לידו של האדם המקיים את המצוות המעשיות, וחזקה של יד זו מתגלה באופן דיאלקטי בהתבטלות ובענווה דווקא, באותה יו"ד זעירה של תפילין של יד שמניחים על היד הכהה, היד החלשה. תורת המעשה מקדימה את היד לראש הן בהנחת תפילין⁷ הן בעיקרון של "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע", היא המכוננת את הכרת ה' דרך עולם העשייה בבחינת "טַעֲמוּ וְרָאוּ כִּי-טוֹב ה'" (תה' לד:ט). "יד חזקה" זו זהה לפורקן מעבודה זרה המתגלה באפילוג הגדול של התורה בפסוקה האחרון "וְלִכְלֹל הַיָּד הַחֲזָקָה וְלִכְלֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל-יִשְׂרָאֵל" (דב' לד:יב) – פסוק המכוון על פי המדרש בספרי למעשהו של משה רבנו בשבירת הלוחות בזמן חטא העגל, חטא המייצג את הנפילה והנטייה החזקה אל העבודה הזרה: "ר' אליעזר אומר 'לעניני כל ישראל' – זה שבירת הלוחות. מאי טעמא? נאמר להלן ואשכרם לעינכם ונאמר כאן לעיני כל ישראל", ובמסכת שבת פז ע"א: "שנשאו ליבו לשבור הלוחות לעיניהם שנאמר 'ואשכרם לעינכם', והסכימה דעת הקב"ה לדעתו שנאמר 'אשר שברת' (שמ' לד:א), יישר כוחך ששברת".

מכאן ברור הטעם לשמו של הספר המונומנטאלי של ר' משה בן מימון – "היד החזקה", המסכם את עולם המעשה של התורה שבע"פ, וניצב ישר לאחר "היד החזקה" שבפסוק האחרון בתורה שבכתב. שתי התורות – בכתב ובע"פ, שניתנו על-פי ה' ביד משה.

ד"ר עמוס בר-דע
הפקולטה למדעי החיים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

³ "רשות הרבים של ההכרה האנושית" היא כלל תוכני הידע האובייקטיביים הניתנים להכרה ללא השפעה של התכנים הנפשיים הסובייקטיביים של האדם הקשורים לעולמו הנפשי, התרבותי או החברתי ומשותפים לכל בני האדם במידה שווה.

⁴ התפיסה האסתטית היא תפיסת מכלול האיכויות שאינן ניתנות לתיאור כסכום פשוט של החלקים המרכיבים. תפיסה זו קשורה לגשטלט וכוללת את תפיסת המוזיקה.

⁵ "רשות היחיד של ההכרה האנושית" היא כלל תוכני הידע הסובייקטיביים הניתנים להכרה והמושפעים מהתכנים הנפשיים של האדם הקשורים לעולמו הנפשי, התרבותי או החברתי ואינם משותפים לכל בני האדם במידה שווה.

⁶ "כִּי שָׁם ה' נִקְרָא עֲלֶיךָ" (דב' כח:י).

⁷ "שׁוֹרֵעַ אוֹר" ח סימן כה' סעיף ה' "וְהָיָה לְאוֹת עַל-יָדְכָה", ורק לאחר מכן "וְהָיָה לְטֹטְפַת בֵּין עֵינֶיךָ".